

ਵਨੀਤਾ ਕਾਵਿ: ਨਾਬਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ

ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਨੀਤਾ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਹਸਤਾਖਰ ਹੈ। ਵਨੀਤਾ ਨੇ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰਜਨਾਤਮਿਕ ਸਫ਼ਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਲੋਚਨਾ, ਸੰਪਾਦਨ ਤੇ ਅਨੁਵਾਦ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾਈਆਂ। ਉਸਦੀ ਕਾਵਿ—ਚੇਤਨਾ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਟੁੱਟ—ਭੱਜ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਪ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਫਰੇਲਦੀ ਹੋਈ ਸਭ ਦਾਇਰਿਆਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਣਾ ਲੋਚਦੀ ਹੈ। ਵਨੀਤਾ ਦਾ ਕਾਵਿ—ਪੈਰਾਡਾਈਮ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਹੱਕ ਲਈ ਚੇਤਨ ਹੋਣ ਤੇ ਵਿਖਾਵੇ ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਐਬਸਰਡਿਟੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵੱਲ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਨੀਤਾ—ਕਾਵਿ ਅਜਿਹੇ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਤੀ ਨਾਬਰੀ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਔਰਤ ਨੂੰ ਭੋਗਣ ਵਾਲੀ ਵਸਤ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਨੀਤਾ ਦੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਸੱਤ ਕਾਵਿ—ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਪਗਡੰਡੀ (1985), ਹਰੀਆਂ ਛਾਵਾਂ ਦੀ ਕਬਰ (1968), ਬੋਲ ਅਲਾਪ (1993), ਮੰਦਰ ਸਪਤਕ (1997), ਖਰਜਨਾਦ (2002), ਕਾਲ ਪਹਿਰ ਘੜੀਆ, (2006), ਆਦਿ ਹਨ। ਕਾਲ ਪਹਿਰ ਘੜੀਆ ਕਾਵਿ—ਸੰਗ੍ਰਹਿ ‘ਤੇ ਵਨੀਤਾ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਪੁਰਸਕਾਰ 2013 ਈ. ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ।

ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵਧੀ ਚੇਤਨਾ ਕਾਰਨ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹੋਏ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਨ ਇਹਨਾਂ ਰਸਮਾਂ—ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੇ ਗਿਲਾਫ਼ ‘ਚ ਘਿਰਿਆ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਆਪਣੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਸ ਵਿਗਿਆਨਕ ਦੌਰ ਵਿਚ ਇਹ ਪਰੰਪਰਿਕ ਰਸਮਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਖਾਸ ਕਰ ਆਧੁਨਿਕ ਔਰਤ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੋਗਣ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋਣਾ ਲੋਚਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹ ਸੁੱਟਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਨੀਤਾ—ਕਾਵਿ ਇਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਬਚਨਜੀਤ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਲਈ ਇਸਤਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਗੌਰਵ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਸੱਚ ਹੈ ਪਰ ਮਰਦ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਤੇ ਘਰ ਉਸ ਲਈ ਕੇਵਲ ਪਿੰਜਰੇ ਵਰਗਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਚੈਨ ਦਾ ਇਕ ਪਲ **ਜਿਉਂ** ਸਕਣ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਤੜਫਦੀ ਤੇ ਵਿਲਕਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਜਕੜ ਅਧੀਨ

ਵੀਰਪਾਲ ਕੌਰ
ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ
ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਕਾਲਜ,
ਬਠਿੰਡਾ।
+91 7986086731
siviaveerpalkaur5@gmail.com

ਤੁਰ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਮੱਧ ਸ਼੍ਰੇਣਿਕ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਅਕਤੀ ਬਣਨ ਦੀ ਲਟ—ਲਟ ਬਲਦੀ ਅਕਾਂਖਿਆ ਦਾ ਸਿਰਨਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਦੁੱਖ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵਰਗਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।¹ ਵਨੀਤਾ—ਕਾਵਿ ਵਿਚਲੀ ਜਾਗਰਿਤਾਔਰਤ ਪੁਸ਼ਤ-ਦਰ-ਪੁਸ਼ਤ ਚੱਲੇ ਆ ਰਹੇ ਪਿਤਰਕੀ ਨਿਯਮਾਂ, ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹ ਸੁੱਟਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਰੀਤਵ ਲਈ ਸਪੇਸ ਮੋਕਲੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਜੋਂ ਪੁਸ਼ਤਾ ਦੇ ਵੱਟੇ ਹਾਰ (ਮੰਦਰ ਸਪਤਕ), ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਲਾਖਾਂ (ਹਰੀਆਂ ਛਾਵਾਂ ਦੀ ਕਬਰ), ਅਹਿਸਾਨ (ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਪਗਡੰਡੀ) , ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਮਿਜਰਾਬ (ਮੰਦਰ ਸਪਤਕ) ਆਦਿ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ:

ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਪੜ੍ਹ ਲਈ ਸੀ

ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ‘ਚ ਲਿਸ਼ਕਦੀ

ਉਹ ਬਾਗੀ ਨਜ਼ਮ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਗੜੇ ਨਹੀਂ ਸਜਣੇ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨੇ ਲਿਖਣੀ ਹੈ

ਸੋਨੇ ‘ਚ ਲੱਦੀਆਂ

ਮਿੱਟੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਾਂ ਦੀ ਇਬਾਰਤ।²

ਵਨੀਤਾ ਦੀ ਕਾਵਿ—ਪਾਤਰ ਨਾਰੀ ਅਜੋਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਲਈ ਬਚਨਵੱਧ ਹੈ। ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਸੰਦੇਹਵਾਦੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਅਤੇ ਤੰਗਦਿਲੀ ਸੋਚਾਂ ‘ਚੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨਾ ਲੋਚਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਨਤਾ ਮਿਲੇ ਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਹੋਂਦ ਮੌਜੂਦ ਹੋਵੇ, ਗੁੰਮ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਮਰਦਾਵੇਂ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਔਰਤਪਣ ਦੀਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਵੀ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ ਤੇ ਵੈਸ਼ਿਆ ਹੋਣ ਦੇ ਕਲੰਕ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਦੀ ਇਕ ਚਾਲ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਦੇਵੀ ਰੂਪ ਸਦਾ ਹੀ ਮਰਦ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਭੁਗਤਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਨਿਵੇਕਲੇ ਨਾਰੀਤਵ ਵਾਲੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ

ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਣ। ਆਪਣੀਆਂ ਦਮਿਤ ਇਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੁਬਾਨ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੈ।

ਪਤੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਹੀਂ

ਅਸੀਂ ਮਾਦਾ ਤੇ ਨਰ ਹਾਂ

ਨਾ ਉਹ ਖੁਦਾ ਹੈ ਨਾ ਮੈਂ ਦੇਵੀ

ਰੂਹ ਰੂਹ ‘ਚ ਸਮਾਵੇਗੀ ਤਾਂ ਠੀਕ

ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਝੂਠੀ ਭਗਤੀ

ਐਵੇਂ ਇਕ ਭਰਮ ਮਾਤਰ।³

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਨਾਰੀ ਪਾਤਰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿੱਥ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਛੋਟਾ ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿਤਰਕੀ ਸੱਤਾ ਦਾ ਹਥਿਆਰ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਿਮਰਤੀਆਂ ਜਾਗਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਇਤਿਹਾਸ/ਮਿਥਿਹਾਸ ਮਰਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਹਥਿਆਰ ਵਜੋਂ ਅਪਨਾਏ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਅਧੀਨ ਰੱਖ ਸਕੇ। ਉਹ ਸੀਤਾ ਬਣ ਜਾਂ ਯਸ਼ੋਧਰਾ ਬਣ ਵਿਛੋੜਾ ਭੋਗਣ ਅਤੇ ਸੰਕੁਤਲਾ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ‘ਮੁੰਦਰੀ’ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਇਸ ਸੰਤਾਪ ਤੋਂ ਨਾਬਰ ਹੋ ਕੇ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਆਵਾਗਮਨ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾਉਣਾ ਲੋਚਦੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਸਭ ਕੁਝ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ। ਅਜਿਹੀ ਵਿਦਰੋਹੀ ਸੁਰ ਵਨੀਤਾ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਪਗਡੰਡੀ, ਨਾਨੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਵਿਦਰੋਹ ਤੇ ਮੈਂ ਸੰਕੁਤਲਾ ਨਹੀਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਉਭਰਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ:

ਹੇ ਦਸਯੰਤ!

ਇਹ ਆਸ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਨਾ ਰੱਖੀਂ

ਕਿ ਮੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਮਣ ਬਣਾ

ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸੁੰਗਧੀਆਂ

ਜਾਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਦਾ ਵਸਤਾ ਪਾਵਾਂਗੀ

ਮੈਂ ਸੰਕੁਤਲਾ ਨਹੀਂ

ਜੋ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਦਾ ਵਸਤਾ ਪਾਵਾਂ।⁴

ਵਨੀਤਾ ਦੇ ਕਾਵਿ—ਪਾਤਰ ਨਾਰੀ ਦੀ ਜੰਗ ਮਰਦ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਆਦਮ ਨਾਲ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਹਾਊਸ ਕਾਰਨ ਔਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਰੀ ਪਾਤਰ ਅਜਿਹੇ ਸਿਸਟਮ ਪ੍ਰਤੀ ਬਗ਼ਾਵਤੀ ਸੁਰ ਅਪਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਹ ਮੁੱਲ ਵਿਧਾਨ, ਧਰਮ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਜਕੜ ਆਦਿ ਸਭ ਦੇਗਲੇ ਹਨ ਜੋ ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤ ਲਈ ਵੱਖਰੇ—ਵੱਖਰੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਔਰਤ ਦਾ ਨਾਰੀਤਵ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਉੱਭਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੇਗਲੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਚਿਹਰਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਜੰਗ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ

ਉਸਦੇ ਮਸਤਕ ‘ਚ ਬੈਠੇ

ਫੰਕਾਰਦੇ ਸੱਪ ਨਾਲ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਜੰਗ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਤਾਂ

ਕਦਾਚਿਤ ਵੀ ਨਹੀਂ

ਤੇਰੇ ਮਨ ‘ਚ ਬੈਠੇ

ਪੁਰਖੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਹਉਂ ਨਾਲ ਹੈ।⁵

ਔਰਤ ਨੂੰ ਦੇਵੀ ਦਾ ਰੂਪ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਇਕ ਵਸਤੂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਉਸਨੂੰ ਭੋਗਣ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਘਰ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੇਸਵਾ। ਮਰਦ ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ। ਉਸਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦਿਲ ਪ੍ਰਚਾਵੇ ਲਈ ਹਰ ਥਾਂ ‘ਤੇ ਰੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤੇ ਬਾਹਰ ਔਰਤ ਦਾ ਅਸਤਿਤਵ ਇਕ ‘ਤਵਾਇਫ਼’ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਵਨੀਤਾ ਨੇ ਔਰਤ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਬੁਲੰਦ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸਨੂੰ ਉੱਚਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਿਸਟਮ ਤੇ ਮਰਦ ਜਾਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ, ਖ਼ੁਫ਼ਾਂ ਲਈ ਜੋ ਘਰ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਵੀ ਟੱਪਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ‘ਤਵਾਇਫ਼’ ਆਦਿ ਤਖੱਲਸ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਕਾਰਣਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ।

ਸੁਣੋ:

ਜਿਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਤਵਾਇਫ਼ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ

ਜੋ ਕਿ ਸਾਗਰ ਹੈ।

ਸਬਰ ਦੇ ਚਰਣਮਤ ਦੀ

ਜਣਨੀ ਹੈ ਰਾਮ ਤੇ ਨਾਨਕ ਦੀ

... ..

ਕਮਜਾਤ ਤਾਂ ਮਰਦ ਹੈ

ਜੋ ਰੱਤ ਨਿਚੋੜ ਕੇ ਬੇਗੁਨਾਹ ਦਾ

ਬੱਦਲ ਵਾਂਗ ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।⁶

ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਿਤਰਕੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਕਰਦਾਂ—ਕੀਮਤਾਂ ਕਾਰਨ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਰ ਦੀ ਸੁੰਤਰ ਚੋਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੇਗਲੀਆਂ ਕਰਦਾਂ—ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਮਲਬੇ ਹੇਠ ਦੱਬ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਔਰਤ ਇਕ ਘਰ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਘਰ ਵਿਚ ਸਫ਼ਰ ਤਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਦੂਜੇ ਘਰ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦੀ ਹੋਂਦ ਇਕ ਹਸਤਾਖਰ ਹੋਈ ਰਸੀਦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।

ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਮੈਂ ਕੈਸਾ ਚੈੱਕ ਹਾਂ

ਮਾਪਿਆ ਨੇ ਸਾਈਨ ਕੀਤਾ

ਤੇ ਸੁਹਰਿਆਂ ਨੇ ਕੈਸ਼ ਕਰਵਾ ਲਿਆ

ਇਕ ਦਾ ਭਾਰ

ਦੂਜੇ ਦੀ ਅਮਾਨਤ

... ..

ਤੇ ਮੇਰਾ ਵਜੂਦ ਕਾਗਜ਼ ਵਾਂਗ

ਹਸਤਾਖਰ ਹੋ ਕੇ ਰਸੀਦ ਹੋ ਗਿਆ।⁷

ਵਨੀਤਾ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਦਾਇਰਿਆਂ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਵਲਗਣ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਵੀ ਝਲਕਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਕਰਦਾਂ—ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੇ ਵਨੀਤਾ ਕਾਵਿ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਔਰਤ ਲਈ ਪਿਆਰ ਵਰਜਿਤ ਹੈ, ਉਥੇ ਹੀ ਵਨੀਤਾ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਸੁੰਤਰ ਪਿਆਰ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਕਰਕੇ

ਵਿਦਰੋਹੀ ਸੁਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਵਨੀਤਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਠੋਰਤਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਨਿੱਘ ਹੈ ਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਦਾਇਰਿਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਸਿਰਫ਼ ਪਿਆਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਨੀਤਾ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਦਾਜ ਜਿਹੀ ਲਾਹਨਤ ‘ਤੇ ਵੀ ਚੋਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਔਰਤ ਮਨ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੱਬ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਦਾਜ ਹੀ ਉਸਦੀ ਘਰ ਵਿਚ ਥਾਂ ਨਿਸਚਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ‘ਦਾਜ਼’ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵਾਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਿਹੜਾ ਦਾਜ ਉਹ ਲਿਆਈ ਸੀ

ਆਪਣੇ ਖਾਵੰਦ ਲਈ

ਸੱਸ ਸੁਹਰੇ ਲਈ

ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਲਈ

ਉਸਦੀ ਪਰਖ ਪੜਚੋਲ ਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਨਾਲ

ਉਸਦਾ ਘਰ ਵਿਚ ਥਾਂਉਂ

ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਕੁ ਹੈ

ਨੀਹਿਤ ਹੋਣਾ ਸੀ

ਇਕ ਦਾਜ

ਲਿਆਈ ਸੀ ਹੋਰ ਉਹ ਨਾਲ

ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਮਰਤੀਆਂ ਦਾ

ਕਿਸੇ ਉਸ ਦਾ

ਰੈਪਰ ਤਾਂ ਕੀ ਖੋਲ੍ਹਣਾ ਸੀ।

ਓਪਰੀ ਨਜ਼ਰ ਵੀ ਨਾ ਮਾਰੀ।⁸

ਵਨੀਤਾ ਦਾ ਕਾਵਿ—ਪਾਤਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਤਨਾਅ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਹਾਂਨਾਗਰਾਂ ਦੀ ਗੁੰਝਲਤਾ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਬੇਰੁਖੀ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰੀ ਜੀਵਨ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਢੇ—ਸਿੱਧੜਪੁਣੇ ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਵਾਰਥੀ, ਕੂੜ ਭਰਿਆ ਹੈ। ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੱਚ ਅਤੇ ਸਿਦਕ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਝੂਠ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੈ ਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਥਾਂ ਪੱਥਰ ਦੀ ਕਠੋਰਤਾ ਵਰਗਾ ਹੈ:

ਜਦੋਂ ਦਾ ਮੈਂ ਸਹਿਰ ਆਇਆ ਹਾਂ

ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਭੁੱਲ ਗਈ ਹੈ।

ਉਥੇ ਕੁਦਰਤ ਨੰਗੀ ਸੀ

ਸਚਾਈ ਨੰਗੀ ਸੀ

ਇਥੇ ਜੀਉਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਨੰਗੇ ਹਨ

ਮੇਰਾ ਸੱਚ ਕੂੜ ਦੇ ਨੰਗੇਜ਼ ਵਿਚ ਬਦਲਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।⁹

ਸੋ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਨੀਤਾ ਕਾਵਿ ਵਿਚਲੀ ਨਾਰੀ ਪਾਤਰ ਪਿਤਰਕੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਵੇਲਾ ਵਿਹਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਕਦਰਾਂ—ਕੀਮਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਾਬਰੀ ਰਵੱਈਆ ਅਖਤਿਆਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਲੋਚਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਹੱਕ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਮਿਲਣ। ਇਹ ਨਾਰੀ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਅਸਤਿਤਵ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਅਗਰਸਰ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ

1. ਪ੍ਰੋ. ਬਚਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ‘ਧੁਖਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ’, ਹਰੀਆਂ ਛਾਵਾਂ ਦੀ ਕਬਰ, ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2014, ਪੰਨਾ 7
2. ਵਨੀਤਾ, ਮੰਦਰ ਸਪਤਕ, ਅਮਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1997, ਪੰਨਾ 67
3. ਵਨੀਤਾ, ਹਰੀਆਂ ਛਾਵਾਂ ਦੀ ਕਬਰ, ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2014, ਪੰਨਾ 50
4. ਵਨੀਤਾ, ਖਰਜਨਾਦ, ਨਵ ਯੁੱਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2002, ਪੰਨਾ 84
5. ਵਨੀਤਾ, ਮੰਦਰ ਸਪਤਕ, ਅਮਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1997, ਪੰਨਾ 123
6. ਵਨੀਤਾ, ਹਰੀਆਂ ਛਾਵਾਂ ਦੀ ਕਬਰ, ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2014, ਪੰਨਾ 50
7. ਵਨੀਤਾ, ਹਰੀਆਂ ਛਾਵਾਂ ਦੀ ਕਬਰ, ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2014, ਪੰਨਾ 40
8. ਵਨੀਤਾ, ਮੰਦਰ ਸਪਤਕ, ਅਮਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1997, ਪੰਨਾ 66
9. ਵਨੀਤਾ, ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਪਗਡੰਡੀ, ਨਿਊ ਏਜ਼ ਬੁੱਕ ਸੈਂਟਰ, 1985, ਪੰਨਾ 29